

АНТСКАЯ ПРОБЛЕМА
В КОНТЕКСТЕ ВИЗАНТИЙСКОЙ ИСТОРИИ

Проблема антов является одной из центральных проблем в истории раннего средневековья в Восточной Европе. Ей посвящена огромная литература, однако целый ряд вопросов и ныне остаются нерешенными. В предлагаемой статье, основанной как на письменных, так и археологических источниках, автор формирует свою концепцию, согласно которой анты и склавины античных писателей представляют собой южную группу славянских племен, в первой половине и середине I тыс. н. э. объединенных в двух сильных союзах племен (Антское и Склавиное царства) и ведших активное наступление на Балканские владения Византийской империи. Именно этим объясняется интерес греческих авторов к антам и склавином, привлекавших внимание имперской администрации в силу своей военно-политической активности. Этим объясняется и хронологический диапазон данного интереса — он весьма точно соответствует времени Балканских войн (VI — нач. VII вв.). Оба славянские объединения распались вследствие нашествия аваров, в дальнейшем они уже не представляли опасности для Византии, поэтому имя их исчезло со страниц греческих хроник.

M. Yu. Braichevsky

THE ANT PROBLEM IN THE CONTEXT
OF BYZANTIAN HISTORY

The problem of the Ants is one of the central problems in the history of the early Middle Ages in the Eastern Europe. Many works of literature are devoted to it still leaving some problems unsolved till present. In this paper based both on written and archaeological sources the author forms his own concept according to which the Ants and Sklavines described by the ancient writers presented a southern group of Slavonic tribes which in the first half of the 1st thousand years were united in two powerful unions of tribes (the Ant and Sklavinskian kingdoms) and actively advanced the Balkan possessions of the Byzantian empire. That explains an interest of the Greek authors to the Ants and Sklavines which attracted attention of the empire administration because of their military-political activity. Chronological range of this interest also testifies to it since it exactly corresponds to the time of the Balkan Wars (the 6th — early 7th centuries). Both Slavonic associations fell apart because of the Anvar's invasion, subsequently they were not dangerous for Byzantia that is why their name disappered from Greek chronicles.

Одержано 05.09.90.

АНТИ ТА ВІЗАНТІЯ

О. М. Приходнюк

Завершальний етап у розвитку античності характеризувався кризою рабовласницького ладу, яка 395 р. призвела до розпаду Римської імперії на дві частини — Західну і Східну. Через внутрішні усобиці та виступи «варварських» найманців Західна імперія припинила своє існування 476 р. Події економічного та політичного життя після падіння Західної імперії були історією Візантії — складової частини середньовіччя. Вершиною соціально-економічного та політичного піднесення рабовласницької Східної імперії стало правління Юстиніана (527—565 рр.). За період його правління пануючий клас, незважаючи на внутрішні суперечності, породжені виступами рабів та колонів, зумів відбити зовнішній натиск. Було встановлено сильний централізований

уряд у формі військової диктатури, який уповільнив падіння рабовласництва. Більше того, за Юстиніана було зроблено спробу об'єднання земель колишньої Римської імперії. Незважаючи на те, що держава лишалася рабовласницькою, у Візантії відбувався бурхливий процес феодалізації суспільства. Частими були виступи залежних верств населення. Апогеєм цих процесів стало успішне повстання 602 р. під проводом Фоки, яке ознаменувало важливий момент у переході Візантії від рабовласництва до феодалізму.

Серйозною загрозою для рабовласництва в Середземномор'ї стали зростаючі напади «кочівників». Спочатку це були сармати, потім готи, гунни та авари. Головною причиною переміщення цих племен, відомого під назвою «Великого переселення народів», був розклад первісно-общинних відносин, зростання продуктивності праці і збільшення кількості населення у середовищі «варварських» племен. Цей процес супроводжувався утворенням великих племінних союзів, метою яких було завоювання нових територій та одержання воєнної здобичі. Рух у бік Середземномор'я був сукупністю переселень багатьох різноетнічних варварських племен. Однак серед них ще не було слов'ян. У зв'язку з цим М. Грушевський писав: «на полудні гуннська орда нищить у другій половині IV в. залишки іранської людності, виганяє готів і, нарешті, тягне за собою різні орди далі на захід, на середній Дунай. Разом з тим повинна була початись і слов'янська міграція, але ми про неї не чуємо, між іншим і через те, що то була спокійна колонізація пустуючих просторів, і зустрічаємось з нею, як з довершеним фактом, в VI і навіть VII віці»¹.

Лише на початку VI ст. до процесу вторгнень на Балкани активно включаються слов'яни, серед яких чільне місце посідав антський племінний союз*. Писемні джерела говорять про воєнні походи антів, які могли здійснюватися як вільними общинниками, так і дружинниками, інститут яких зароджується на той час. Вони згадують про спорядження, озброєння, способи ведення воєнних дій, тактичні успіхи слов'ян, які перемагали регулярні римські війська. Характеризуючи слов'янських воїнів, Маврикій в «Стратегіконі» писав: «кожен озброєний двома невеликими списами, деякі мають також щити, міцні, але важкі для перенесення (з місця на місце). Вони користуються також дерев'яними луками і невеликими стрілами, намоченими особливим для стріл ядом... не маючи над собою голови і ворогуючи один з од-

¹ Грушевський М. Анти // Записки наукового товариства імені Шевченка.— Львів, 1898.— Т. XXI.— Кн. I.— С. 4, 5.

* В питанні етнічного визначення антів існують розбіжності. Оскільки слово «ант» не слов'янського походження, то пошуки його витоків ведуться в тюркському, аланському, іранському або сарматському середовищі. Г. Вернадський вважав етнонім «ант» аланським, що означає «поза», «зовнішне», а в санскриті таким, що відповідає поняттям «кінець», «граніця». На його думку, анти зовнішні, покордонні племена аланів. Якщо етимологічна інтерпретація антів Г. Вернадським не викликає заперечень, то їх етнічне визначення не узгоджується із свідченнями давніх авторів, які чітко визначають слов'янську належність антського племінного союзу. Згідно Йордану, анти були східнослов'янським етно-політичним об'єднанням. Їх коріння, як і інших східнослов'янських племен, сягає венетів, що зафіксовані на початку н. е. Плінієм, Птолемеем, Тацитом. Слов'яни, писав Йордан, «походять від одного кореня (венетського—О. П.) і нині відомі під трьома найменуваннями: венетів, антів і склавнів (Йордан. О проісхождении и деяниях гетов.— М., 1960.— С. 90). Прокопій наводить схожі дані. «І колись навіть ім'я у слов'ян і антів було одне й те ж» (Прокопій. Война с готами.— М., 1950.— С. 297, 298). Саме тому більш обґрунтовано слід визнавати гіпотезу Ф. П. Філіпа, який вважає їх слов'янами, що заселяли покордонні території з кочівницьким світом. Висловлюючись на користь тюркського (аварського) походження етноніма «анти», що означає «клятва», Ф. П. Філін вважає, що під антами слід розуміти ту частину східних слов'ян, яка визнала владу аварського каганату і була приведена до клятви на союзницьку вірність (Філін Ф. П. Заметки о термине «анты» о так называемом «антском периоде» в древней истории восточных славян // Проблемы сравнительной филологии.— М.— Л., 1964.— С. 268). Однак таке розуміння історичного змісту антського племінного союзу не відповідає дійсності. Справа в тому, що згідно з писемними джерелами анти впродовж усього часу вступали супротивниками авар. Тому ні про яке підкорення антів аварському каганату не може йти мова.

ним, вони не визнають військового строю»². Але поступово анти і склавіни «навчилися вести війну краще від римлян» — говориться в «Церковній історії» Іоанна Ефеського³. Лише тому Юстиніан охоче брав слов'ян на службу, для охорони північних кордонів імперії. Агафій повідомляє, що «на службі у римлян був Добрагаст, родом ант, військовий трибун»⁴.

Незважаючи на те, що анти були союзниками Візантії, це не заважало їм здійснювати (самостійні або в союзі з іншими племенами) вторгнення в Придунайські області імперії. Внаслідок цих вторгнень ситуація в країні стає настільки складною, що Візантія крім фортець на Дунаї, змушена була спорудити в 512 р. Довгі стіни — лінію укріплень від Селімбрії до Дерконта, між Мармуровим і Чорним морями.

Поступово походи слов'ян за Дунай стають систематичними і тривалими. На сторінках «Таємної історії» Прокопія є одна з найбільш раних (за винятком опису Йорданом готсько-антських війн часів Божя) згадок про антив (близько 527 р.) і пов'язана вона з воєнними акціями останніх проти імперії. То був не набіг, а широкомасштабні воєнні дії в союзі з іншими племенами. «З того часу, як Юстиніан прийняв владу над Римською імперією, — пише він, — гунни, слов'яни і анти, здійснюючи майже щоденні набіги, творили над жителями цих (Придунайських—О. П.) областей жахливі речі. Я думаю, що при кожному набізі було вбито тут і взято в полон римлян по 200 000 чоловік, так що ця країна повсюди стала подібною скіфській пустелі»⁵. В іншому місці «Таємної історії» говориться, що «вся Європа розграбована гуннами, слов'янами і антами» ... з міст одні були поруйновані дощенту, інші дочиста обібрані завдяки грошовим контрибуціям ... варвари забрали з собою в полон усіх людей з усім їх збіжжям ... внаслідок мало що не щоденних їх набігів всі області стали безлюдними і необроблюваними»⁶. Якщо в цих свідченнях дещо і перебільшені відомості про розорення, все ж вони є яскравою ілюстрацією масштабних і далеко не мирних устремлень слов'ян на Балкани.

Лише могутність імперії утримувала слов'ян після перших успіхів від наступних великих воєнних дій. Прокопій писав, що «коли Юстиніан, дядько Германа, вступив на престол, анти, найближчі сусіди слов'ян, перейшовши Істр, з великим військом вторглися у межі римлян. Незадовго перед тим імператор призначив Германа начальником військ усїєї Фракії. Герман став до бою з військом противника і, завдавши поразки, майже усіх їх перебив»⁷. Однак набіги тривали, тому «на четвертому році своєї єдинодержавної влади імператор призначив цього Хільбудія начальником Фракії, поставив його для охорони ріки Істр, наказавши стежити за тим, щоб варвари, які жили там, не переходили ріку. Справа в тому, що варвари, які жили по Істру, гунни, анти і слов'яни, часто здійснювали такі переходи, завдаючи римлянам непоправних збитків. Хільбудій настільки був страшний варварам, що протягом трьох років, поки він мав звання воєначальника, не тільки ніхто з варварів не осмілювався перейти Істр для війни з римлянами, але самі римляни, неодноразово переходячи під проводом Хільбудія в землі по ту сторону ріки, побивали і забирали в рабство варварів, що жили там»⁸. Після успіхів Хільбудія, «набіги варварів здійснювалися лише поблизу кордонів і невеликими загонами»⁹.

Новим поштовхом до вторгнень слов'ян у землі ромеїв став розгром військ Хільбудія. «Через три роки після свого прибуття, — пише Прокопій, — Хільбудій за звичаєм перейшов ріку з невеликим загonom,

² Мишулин А. В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н. э. // ВДИ.— 1941.— № 1.— С. 253, 254.

³ Там же.— С. 252.

⁴ Там же.— С. 246.

⁵ Там же.— С. 243, 244.

⁶ Там же.— С. 244.

⁷ Прокопій. Война с готами.— М., 1950.— С. 370.

⁸ Там же.— С. 259.

⁹ Там же.— С. 365.

слов'яни ж виступили проти нього всі поголовно. Битва була жорстока; загинуло багато римлян, в тому числі їх начальник Хільбудій. Після цього ріка (Дунай — *О. П.*) стала назавжди доступною для переходів варварів за їх бажанням і римська область зовсім відкритою для їх вторгнень»¹⁰. Невдовзі анти вчинили успішний рейд вглиб Візантії. «Близько цього часу, — говорить Прокопій, — анти зробили набіг на Фракійську область і багатьох із римлян, що знаходилися там, пограбували і обернули в рабство. Гонячи їх перед собою вони повернулися з ними на батьківщину»¹¹. Поступово слов'яни активізують свої військові дії. Однак поки що вони не прагнуть до завоювання нових територій. Навпаки, коли Юстиніан у 545 р. запропонував «обдарувати анти м. Туррісом і навколишньою областю, оскільки споконвіку вона належала римлянам, обіцяючи, що буде жити з ними, всіляко намагаючись зберегти мир, і дасть їм багато грошей з тим тільки, щоб в майбутньому вони клятвено обіцяли дотримуватися з ними миру і завжди б виступали проти гуннів, коли ті захочуть здійснити набіг на Римську імперію. Варвари все це вислухали, схвалили і обіцяли дотримуватись цього»¹². Однак далі обіцянок анти не пішли.

Висвітленню питання взаємовідносин анти з Візантією суттєво можуть допомогти археологічні джерела. Для цього слід відшукати археологічний еквівалент антам серед ранньосередньовічних старожитностей на території Східної Європи. На наш погляд, таким еквівалентом може бути лише пеньківська культура, хронологія і ареали якої в значній мірі збігаються*. Найвища активність антського союзу зафіксована в писемних джерелах для VI — початку VII ст. Приблизно на цей же час припадає розквіт пеньківської культури¹³. Йордан свідчить, що в VI ст. анти «розповсюджуються від Данастра до Данапра, там, де Понтійське море утворює вигин»¹⁴. Прокопій доповнює Йордана. Він вказував на те, що анти й склавіни живуть «заселяючи більшу частину берега Істра, по ту сторону ріки»¹⁵. Про це ж він говорить вдруге: «гунни, слов'яни і анти ... мають свої жили по ту сторону ріки Дунаю, неподалік від його берега»¹⁶. Прокопій окреслив й східну частину антської території. Перераховуючи племена, що населяли територію вище від Азовського моря і Пониззя Дону, він вказує, що «далі, на північ від них, займають землі незчисленні племена анти»¹⁷. Тобто антську територію можна визначити між Пониззям Дунаю на заході до території над Азовським морем на сході. В окреслений простір добре вписується ареал пеньківської культури, яка поширювалась на порубіжжі лісостепу і степу від Сіверського Дінця до Нижнього Пудонав'я¹⁸. На території Східної Румунії відомі старожитності з ознаками пеньківської, праської та гето-дакійської культур¹⁹. Таким

¹⁰ Там же. — С. 295.

¹¹ Там же. — С. 295.

¹² Там же. — С. 298.

* З цього питання існують й інші погляди. Анти пов'язували з поселеннями типу Пастирського (Б. О. Рибаків), з корчацькими і роменськими старожитностями (Л. І. Ляпушкін), з лісостеповими скарбами мартинівського типу (О. О. Спіцин). В свій час найбільшу кількість прихильників збрала ідея антської належності черняхівської культури (Б. О. Рибаків, М. Ю. Брайчевський, Є. В. Махно, В. Й. Довженко та ін.). Дійсно, антська територія, окреслена ранньосередньовічними авторами для VI ст. близька до ареалу розселення черняхівських племен. Однак їх ідентифікація сумнівна через хронологічний розрив, який існував між часом розквіту антського племінного союзу (VI — початок VII ст.) і часом загибелі черняхівської культури (кінець IV — початок V ст.).

¹³ Приходнюк О. М. Основные итоги изучения пеньковской культуры // Acta archaeologica Sagrahica. — 1985. — Т. XXIV. — С. 101—133.

¹⁴ Йордан. Указ. соч. — С. 72.

¹⁵ Прокопій. Указ. соч. — С. 298.

¹⁶ Там же. — С. 156.

¹⁷ Там же. — С. 384.

¹⁸ Приходнюк О. М. Анти и пеньковская культура // Древние славяне и Киевская Русь. — К., 1969. — С. 60. — Рис. 1.

¹⁹ Приходнюк О. М. К вопросу о присутствии антов в Карпато-Дунайских землях // Славяне на Днестре и Дунае. — К., 1983. — С. 180—191.

Рис. 1. Візантійські речі із Мартинівського скарбу: 1 — чаша, 2 — клеймо на дні чаші, 3 — ложечка, 4 — кубок.

чином, археологічними даними підтверджується спільне проживання антів і склавів на Нижньому Дунаї.

Оскільки ми дійшли висновку, що пеньківська культура залишена антами, то в її середовищі слід шукати підтвердження наявності зв'язків між антами та Візантією. Для цього, насамперед розглянемо лісо-степові скарби третьої чверті I тис. н. е., антська належність яких доведена О. О. Спициним²⁰, і які є однією з важливих складових пеньківських старожитностей²¹. Особливу увагу привертає Мартинівський скарб до складу якого входили речі візантійського походження. Це срібна чаша (рис. 1, 1), кубок (рис. 1, 4), ложечка (рис. 1, 3) та фрагмент блюда (рис. 2). На дні чаші добре збереглося клеймо із 5 знаків константинопольських майстрів (рис. 1, 2). Такі клейма датуються часом правління Юстина II (565—578 pp.)²². З Балканським півостровом слід пов'язувати походження двох «навушників» з Мартинівського скарбу (рис. 3, 1, 2). Б. О. Рыбаков інтерпретував їх як деталі головного убору, реконструюючи його в стилі руських кокошників²³. Однак, на нашу думку, більш аргументованим є твердження С. В. Коршєнка, який вбачав у них оздоблення шолома. «Навушники»

²⁰ Спицин А. А. Древности антов // Сб. отделения рус. языка и словесности АН СССР. — М., 1928. — С. 492—495.

²¹ Приходнюк О. М. Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI—IX ст. н. е.— К., 1980. — С. 92—101.

²² Dodd E. Byzantine silver stamps. — Washington, 1961. — P. 100.

²³ Рыбаков Б. А. Древние русы // СА.— 1953.— № 17.— С. 83.— Рис. 19.

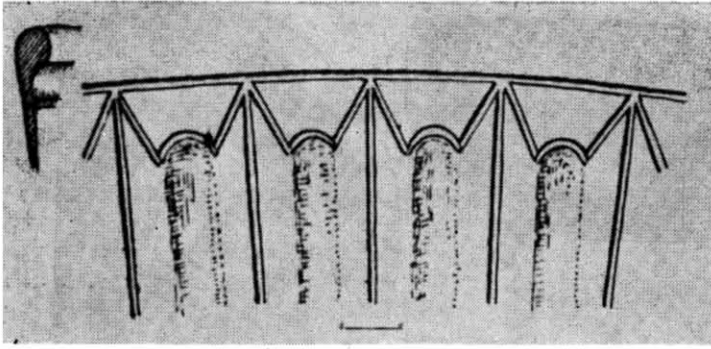

Рис. 2. Фрагмент візантійського блюда із Мартинівського скарбу.

із Мартинівки, два «навушники» з Малоржавецького скарбу з Поросся і «навушник» з слов'янського поселення VI—VII ст. Сучава-Шипот в Румунії, мають однакові злами²⁴. С. В. Коршенко відзначає: «це свідчить, що сама річ була настільки твердою, що її нелегко було розламати (природньо, це не могла бути тканина). Очевидно, виріб був з не дуже цінного матеріалу і досить важкий, тому і виникла необхідність відділити його срібні частини. Найбільш вірогідним є припущення, що ми маємо справу з прикрасами шолому, або його навушниками»²⁵.

Якщо чаша, кубок, блюдо та ложечка із Мартинівки могли бути трофеями або виплатою Візантії антському вельможі за послуги в охороні північних кордонів імперії, то «навушники», які були оздобленням шолома, слід розглядати як воєнну здобич. Ранньовізантійські автори неодноразово згадують про великі цінності, здобуті слов'янами в землях ромеїв. Описуючи їх трофеї, одержані під час одного з походів у межі Візантії, Прокопій підкреслював, що «далі вже варвари пересуватися не могли; адже вони мали з собою незчисленну здобич із людей, всякої худоби і цінностей»²⁶. В іншому місці у нього читаємо: «Вони полонили і обернули в рабство багато людей і пограбували все, що можливо; оскільки ніхто не виступив проти них, вони з усією здобиччю повернулися додому»²⁷. Іоанн Ефеський писав, що слов'яни під час нападу в 568 році «спустошують, палять і грабують країну навіть до зовнішніх стін, тому заволоділи і всіма імператорськими табунами, багатьма тисячами голів худоби ... вони стали багатими, мають золото і срібло, табуни коней і багато зброї»²⁸. Таким чином, речі візантійського походження на антських землях слід розглядати як дари та воєнну здобич, а не як результат торговельних стосунків.

Вірогідність такого припущення підтверджується й тим, що в третій чверті I тис. н. е. торговельні стосунки між антами і Візантією археологічно фіксуються дуже слабо. На основних територіях поширення пеньківської культури відомі лише поодинокі фрагменти великих візантійських широкогорлих червоноглиняних амфор з густим горизонтальним рифленням на тулубі (Будище, Стецівка, Семенки, Селіште та ін.) та суцільнолиті фібули дунайсько-візантійського типу (Волоське, Ханська II та ін.).

Незначним було й надходження візантійських монет. Вони майже зовсім не відомі на пеньківських пам'ятках Дніпровського лісостепового Лівобережжя. На Правобережжі їх кількість поступово збільшується в міру наближення антських володінь до Подунав'я. Так, в лісостеповому межиріччі Дніпра і Дністра виявлено близько десятка

²⁴ Рыбаков Б. А. Указ. соч.— С. 75.— Рис. 16; Teodor D. Regiunile rasaritente ale României în secolele VI—VII // MA.— 1969.— № 1.— Р. 202.— Fig. 16, 10.

²⁵ Коршенко С. В. Мартинівський клад (рукопис) // Археологічні фонди Державного історичного музею УРСР.— С. 46.

²⁶ Прокопій. Указ. соч.— С. 373.

²⁷ Там же.— С. 459.

²⁸ Мишулин А. В. Указ. соч.— С. 252.

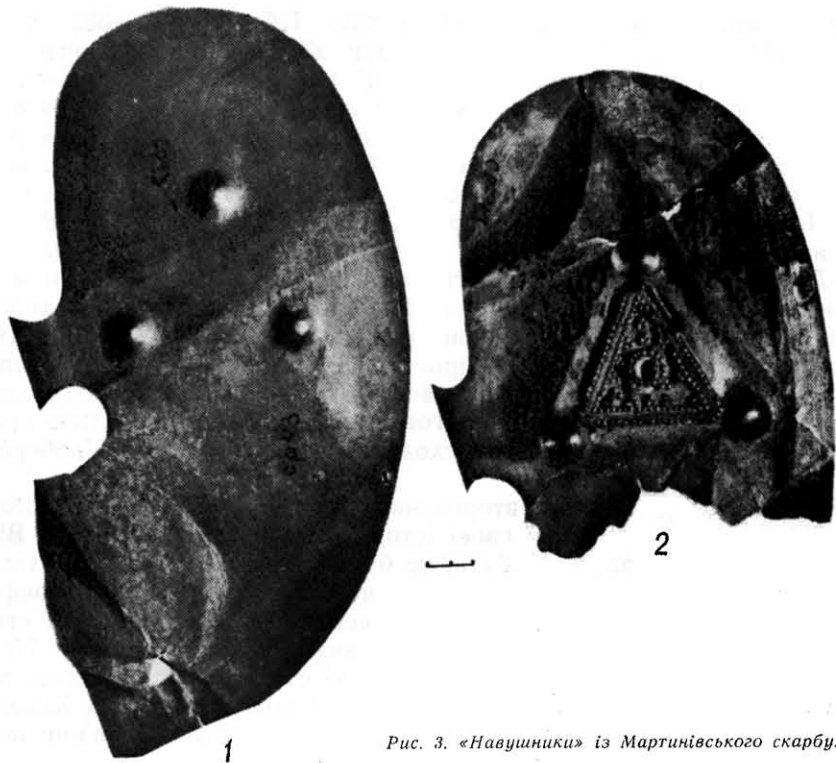

Рис. 3. «Навушники» із Мартинівського скарбу.

монет імператорів Юстина I (518—527 рр.), Юстиніана (527—565 рр.), Юстина II (565—578 рр.), Маврикія (582—602 рр.), Іраклія (610—641 рр.) і Костянтина (654—659 рр.). Це місцезнаходження із сс. Кічкас, Фурси, Жаботин, Максимівка та інші. На острові поблизу с. Майстрів у Дніпровському Надпоріжжі в дореволюційні часи було знайдено скарб, що складався з кількохсот золотих візантійських монет²⁹.

На порівняно невеликій території Молдавії (Прутсько-Дністровське межиріччя) відомо вже близько двох десятків таких знахідок. Найбільш ранні з них належать Маркіану (450—452 рр.), а найбільш пізні — Фоці (602—610 рр.). Їх знайдено поблизу сс. Ханська, Лопатна, Требужени, Делакеу, Кимпень, Будей, Шерпети та ін.³⁰

В південно-східних районах Румунії, що прилягають до Подунав'я, де в середині та третій чверті I тис. н. е. проживали анти, склавини та гето-дакійські племена, відомі сотні знахідок візантійських монет. Їх знайдено в Яссах, Ботошані-Сучаві, Кукорені-Ботошані, Боїчені-Ботошані, Стинчесті-Ботошані, Бакеу та в ін.³¹ У повіті Галиця трапився скарб із 28 монет імператорів Анастасія I, Юстина I, а в Мовілені того ж повіту — скарб, що складався із 26 монет Тіберія II і Маврикія. Скарб із 30 монет, що належать Юстиніану, Юстину II, Маврикію і Фоці, виявлено в Хоргешті повіту Бакеу³².

За спостереженнями спеціалістів, на Лівобережжі Дунаю і прилеглих районах найбільше надходження візантійських монет припадає на період правління Юстина I і Юстиніана. При Юстині II воно дещо

²⁹ Крopotкин В. В. Клады Византийских монет на территории СССР.— М., 1962.— С. 31—37.

³⁰ Крopotкин В. В. Указ. соч.— С. 33, 40; Крopotкин В. В. Новые находки византийских монет на территории СССР // ВВ.— 1965.— Т. 26.— С. 180, 181; Рафалович И. А. Славяне VI—IX веков в Молдавии.— Кишинев, 1972.— С. 4.— Рис. 9, 1—3; Нудельман А. А. Монеты из раскопок и сборов 1971—1972 гг. // АИМ 1972.— Кишинев, 1974.— С. 208, 209; Нудельман А. А. Монеты из раскопок и сборов 1972—1973 гг. // АИМ 1973.— Кишинев, 1974.— С. 194, 195.

³¹ Teodor G. Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e. n.— Iași, 1968.— P. 23.

³² Teodor G. Op. cit.— P. 23; Dimiat J. Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul RPR // SCN.— 1957.— № 1.— P. 196, 197; Căpitănu V. Tezaurul de monede Bizantine descoperit la Horgeti-Bacău // Carpatica.— 1971.— № 4.— P. 255—268.

скорочується, зовсім припиняючись в часи Тіберія (578—582 рр.), що пояснюється активізацією авар у Подунав'ї. При Фоці монетний обіг знову зростає і скорочується при Іраклії, що пов'язано з аваро-слов'янськими погромами Придунайських провінцій Візантії³³. Майже повністю припиняється надходження візантійських монет на Лівобережжя Дунаю при Костянтині IV Погонаті (668—685 рр.). Д. Чаллань це явище пов'язує з вторгненням болгар на чолі з Аспарухом і утворенням Першого Болгарського царства, яке в 681 р. визнала Візантія. Утворення Болгарської держави призвело до тимчасової ізоляції Карпато-Дунайських земель, що негативно відобразилося на економічних зв'язках людності цього регіону з Візантією³⁴. Таким чином, торгівля з Візантією була найбільш інтенсивною в Придунайських районах, де на нумізматичних матеріалах простежуються її піднесення й спади, залежно від ситуації, яка складалася на Балканах. В міру віддалення антської території від Дунаю, торговельні стосунки з Візантією стають менш інтенсивними, практично сходзячи нанівець на Лівобережжі Дніпра.

Незважаючи на часті вторгнення антів в Придунайські області імперії, вони протягом усієї своєї історії виступали союзниками Візантії в боротьбі з аварами. Мабуть, це було обумовлено тим, що антське об'єднання на всьому періоді свого існування перебувало в конфронтації з останніми. Так авари, з'явившись в середині VI ст. в степах Північного Причорномор'я, напали на антів, розоряючи їх³⁵. Не виключено, що під тиском авар склавіни, які стали їх союзниками, почали військові дії проти антів. Сталося це після розгрому військ Хільбудія в 533 р. «Через деякий час,— пише Прокопій,— анти і слов'яни посварилися між собою і вступили у війну»³⁶.

Однак підкорити антів не вдалося, хоча авари постійно до цього прагнули, систематично грабуючи і розоряючи їх землі. Бажанням викупити своїх бранців була викликана місія Мизамира в 546 р. Менаандр так описує цю подію: «Властители антські доведені були до бідкування і втратили свої надії. Авари грабували й спустошували їх землі. Пригнічені набігами супротивників, анти направили до аварів посланником Мизамира, сина Ідарізієва, брата Калагастова, і просили допустити їх викупити бранців із свого роду ... ухилившись від належної до особи посланника поваги (авари — *О. П.*), знехтували правами і вбили Мизамира. З тих часів ще більше стали авари розоряти землі антів, не перестаючи грабувати їх і поневолювати жителів»³⁷.

Завершальний етап історії антського племінного союзу як впливової політичної сили також пов'язаний з військовими діями проти авар на боці Візантії. Про це красномовно говорять ранньосередньовічні автори. У Феофілакта Симокатти в VIII книзі «Історії» розповідається, що в часи аваро-візантійських війн, наприкінці правління імператора Маврикія «каган, одержавши звістку про набіги римлян, направив сюди Апсіха з військом, з наказом винищити плем'я антів, які були союзниками римлян»³⁸. Більш конкретні дані про це є в «Хронографії» Феофана, де під 602 роком говориться, що «каган послав Апсіха з військом знищити плем'я антів як союзників ромеїв. Після того як це сталося частина варварів перейшла до ромеїв»³⁹. Тут чітко фіксується факт, що після розгрому антів, частина їх перейшла до ромеїв*.

³³ Янкович Д. Позднеантичные фибулы VI—VII веков и славяне // *Rapports du III Congres International d'Archéologie Slave*.— Bratislava, 1980.— Т. 2.— С. 179.

³⁴ Чаллань Д. Византийские монеты в аварских находках // *АА.*— 1952.— № 11.— С. 245—250.

³⁵ Прокопій. Указ. соч.— С. 384.

³⁶ Там же.— С. 295.

³⁷ Мишулин А. В. Указ. соч.— С. 247.

³⁸ Феофилакт Симокатта. *История*.— М., 1957.— С. 180.

³⁹ Чичуров И. С. *Византийские исторические сочинения*.— М., 1980.— С. 58.

* Уривок про місію Апсіха є в добірці із творів греко-римських і візантійських авторів про слов'ян, виданій А. В. Мішуліним в 1941 р. Феофана він наводить за перекладом 1897 р. В. І. Оболевського і Ф. А. Терновського, в якому через помилки переписувачів «анти» фігурують як «перевізники». «Каган негайно послав Апсіха з

Таким чином, антський племінний союз як політична і військова сила, що діяв у союзі з Візантією, розпався на початку VII ст. під натиском аварів. Частина з них, мабуть, залишки дружин, подалася до Візантії, де могла нести військову службу по охороні північних кордонів імперії. Анти-общинники, хоча й постраждали від аварських погромів, залишилися на насиджених місцях. Об'єднавшись з іншими східнослов'янськими племенами, вони взяли участь у формуванні першої східнослов'янської держави — Київської Русі*. Оскільки ранньовізантійських авторів в першу чергу цікавили народи, що відчутно впливали на імперську політику, то анти, втративши силу і розпавшись як велике політичне об'єднання, зникають зі сторінок писемних джерел.

О. М. Приходнюк

АНТЫ И ВИЗАНТИЯ

В статье, на основании письменных и археологических источников, рассматриваются вопросы отношений антского племенного союза с Византией. Судя по свидетельствам раннесредневековых авторов (Иордан, Прокопий и др.), анты находились в союзе с империей. Однако это не мешало им совершать систематические военные походы на Балканы.

Наличие связей с Византией фиксируют и археологические материалы третьей четверти I тыс. н. э., добытые на территории восточноевропейского пограничья лесостепи и степи. Там изредка встречаются вещи византийского происхождения. Византийские монеты на основных территориях распространения антской пеньковской культуры встречаются сравнительно редко, что свидетельствует об отсутствии стабильных торговых отношений между антами и Византией. Более интенсивными были торговые связи в Придунайских областях антского ареала.

После аварских погромов начала VII в. анты, как крупная политическая и военная сила, сходят с политической арены. Объединившись с другими восточнославянскими племенами, они приняли участие в формировании первого восточнославянского государства — Киевской Руси.

О. М. Приходнюк

ANTS AND BYZANTIUM

Problems of relations of the Ants tribal union with Byzantium are considered on the basis of literal and archaeological sources. According to the evidences of the early medieval authors (Jordan, Prokopy and others) the Ants were in the union with the empire. However it did not prevent them to make systematic campaigns to the Balkans.

The presence of links with Byzantia is proved by archaeological materials of the third quarter of the 1st millenium A. C. obtained in the territory of the East-European border of forest-steppe and steppe. Articles of the Byzantian origin are sometimes found there. Byzantian coins are met rather rarely in the main territories of the ants hemp culture which testifies to the absence of stable trade relations between Ants and Byzantium. Trade links in the Danube areas of the Ants were more intense.

After Avar's massacres of the beginning of the 7th century the Ants as a big political and military force left the political scene. United with other east Slavonic tribes they took part in formation of the first east Slavonic state — the Kiev Rus.

Одержано 10.09.90.

великим військом винищити перевізників як союзників ромеїв, з цієї причини перевізники, що належали до варварів, перейшли на сторону ромеїв» (*Мишулин А. В. Указ. соч.— С. 276*).

* Згідно з поглядами Б. О. Рибаківа, в VI—VII ст. відбувався процес формування руської землі. Його центром було Середнє Подніпров'я, що обіймало Поросся, північні райони аж до Києва, а південніше — до Степового Подніпров'я. Ім'я «руси» в VII ст. повністю замінило попередню назву східних слов'ян «анти». Тому комплекси, які визначалися О. О. Спіциним як «старожитності антив», Б. О. Рибаків перейменував на «старожитності русів» (*Рибаків Б. А. Древние Русы.— С. 42*).

Вивчаючи писемні джерела про мешканців південно-західної частини східних слов'ян М. Грушевський дійшов висновку, що антський племінний союз в основі складав генетичне коріння українського народу. В «антах маємо предків України-Русі, ближче — предків сіверян, уличів, тиверців й інших ще може незвісних нам на ім'я полуденних племен, що жили разом з ними на нашій території і ввійшли до складу нашого народу» (*Грушевський М. Вказ. праця.— С. 11*).